

Sisa József

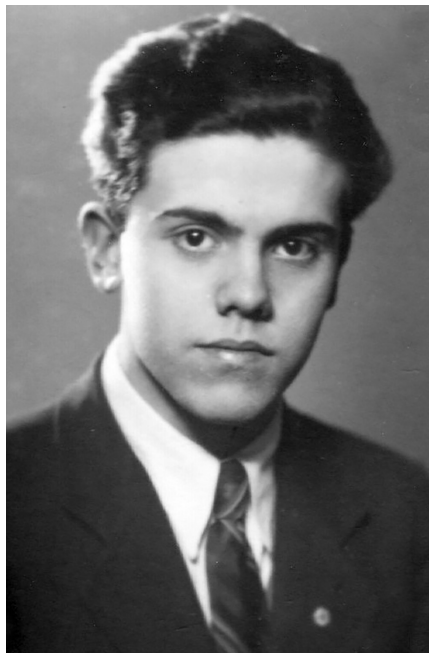
KOMÁRIK DÉNES (1929–2017)

„A családi háttérnek a pályaválasztásban közvetlen szerepe nem volt, viszont pozitív volt a környezet, nem erőltettek rám semmit, nem akartak meghatározott formában tőlem semmit, magam dönthettem. Ehhez hozzátartozik még, hogy apám első generációs értelmiségi volt, annak minden nehézségével és szellemi mozgékonyásával. Az érettségit megelőző egy-két esztendőben, mint minden fiatalember, természetesen én is sokat gondolkoztam jövőm alakításán. Beállítottságom, érdeklődésem hármasság volt. Egyik tartománya a teoretikum, nevezhetjük röviden és pontatlanul filozófiának, a második a művészet iránti érdeklődés, a harmadik a religiózum. [...] Végül is pályaválasztási töprengéseimet a történelem hallatlanul egyszerűvé tette, mert amikor 1947-ben pályát kellett választanom és ténylegesen valamire vállalkozni kellett, akkor egyszerűen mindazok, amik a szívemhez közel álltak volna, teljesen kiestek, mert teljesen kizárt volt számomra, hogy olyan humán pályára menjek, ahol a szellemi érdeklődésem, teoretikus irányultságom, világnézeti beállítottságom belátható időn belül előbb vagy utóbb vagy arra vezethetett volna, hogy korrumpálódjak, vagy hogy bajom legyen belőle. Érthetően egyiket sem ambicionáltam. Ezért az összes szívemhez közel álló elképzelést el kellett ejteni, és adódott az építészet.”¹

Így vallott a 75 éves Komárik Dénes, akit építész végzettsége ellenére a művészet-történet szakma tekint magáénak, munkássága ebbe a diszciplínába illik, ebben a közegben mozgott, és a kiemelkedő művészettörténészeket megillető címekben és kitüntetésekben részesült. Végzett építészként a műemlékvédelem közelébe került, majd egy megenyhült politikai helyzetben és légkörben egy olyan intézménybe, ahol munkássága eredendő érdeklődésének és irányultságának megfelelően kibontakozhatott. E több éves folyamat állomásait a BUVÁTI (Budapesti Városépítési Tervező Iroda), a Fővárosi Műemlékfelügyelőség, majd a FIMŰV (Fővárosi Ingatlankezelő és Műszaki Vállalat) jelentette. Ez utóbbi, kicsit furcsa nevű vállalat adta meg végül azt az intézményes keretet, harminc évre a stabil munkahelyet, amelyben megtalálta az igazi helyét. A FIMŰV a létező szocializmusban egyike volt a nagy állami vállalatoknak. A szinte arctalan konglomerátumon belül egy kicsi, helyileg is elkülönült zárványként létezett a Műemléki Osztály, amely a budai Várban, a Dísz tér 15. számú patinás házban székelt. Az osztály a kibontakozó és egyre jobban erőre kapó magyar műemlékvédelmet szolgálta, eredendő feladata a felújításra váró budapesti lakóházak kutatása és tervezése volt. A Műemléki Osztályon belül működött a Tudományos Csoport, ezt vezette Komárik Dénes.

Hivatali munkája folytán intenzíven kellett foglalkoznia 19. századi épületekkel. Többnyire ezekről készültek a „tudományos dokumentációk”, vagyis a levéltári,

¹ Sisa József: Interjú a 75 éves Komárik Dénessel. *Műemlékvédelem*, 48. 2004. 175.

1. Komárik Dénes, 1947.

© Magántulajdon.

dalmi háttér valamilyen szintű feltárására. Ő ugyanis soha nem elégedett meg az épület pusztán műszaki és esztétikai szintű megragadásával, a megadott keretek között a tágabb összefüggések felrajzolását is célul tűzte ki, beleértve társadalmi, az urbanisztikai, a stílári és a – lehetőségekhez képest megragadható – nemzetközi kapcsolatokat.

Elhatározta, hogy egy egész korszakot vesz górcső alá és a lehető legalaposabban kikutatja. A klasszicizmus feldolgozását az elődök, elsősorban Zádor Anna már elvégezte. Ésszerű választásnak tűnt, hogy a 19. századi magyar építészet következő periódusára, a romantikára összpontosítson. A romantika, a magyar építészet hozzávetőleg 1840 és 1870 közé eső időszaka Magyarország meglehetősen ellentmondásos, történetileg különböző előjelekkel leírható három évtizedét jelentette. Intézményesen a régi paradigma felbomlása és egyúttal egy új képlet embrionális felsajlása kísérte, művészi szempontból a klasszicizmust követő stíluskeresés és stíluspróbálkozások jellemezték. Az új stílusvariánsok elsősorban a középkor formanyelvéből táplálkoztak, amiben a múlthoz, ezen belül pedig a nemzeti múlthoz való új viszony sejlett fel. Fő megjelenési formái a gótizálás, valamint a lényegében a romanikából merítkező félköríves stílus. Ez utóbbi szakszót egyébként Komárik Dénes alkotta meg a német „Rundbogenstil” alapján, ma már ez gyökeresedett meg és vált a szakemberek által általánosan elfogadott terminussá. Összességében tehát az építészeti romantika kora egyrészt – tekintettel a magyar történelem sajátos alakulására – egy zaklatott, és

múzeumi és könyvtári kutatáson, valamint a helyszíni megfigyeléseken alapuló, a helyreállítás mikéntjére is javaslatot adó épületmonográfiák. Komárik Dénes a rá jellemző módszerességgel és alaposággal tárta fel az ilyen célú kutatásokra addig nem, vagy alig használt archiváliákat – ebben csoportbeli kollégái is közreműködtek –, megrajzolva a levéltári források egyre bővülő körét, amelyeket azután az elkövetkező tudományos dokumentációkhoz fel lehetett vagy fel kellett használni. A szóban forgó iratok, tervek és térképek többsége Budapest Főváros Levéltárában volt található, az archív ábrázolások pedig leginkább a Budapesti Történelmi Múzeumban, azon belül is elsősorban a Kiscelli Múzeumban. A kutatás elengedhetetlen része, mondhatni kiinduló pontja volt az építetők, illetve tulajdonosok azonosítása. Ez a metodológiai logikus eljárás egyúttal lehetőséget adott a társadalmi háttér

az építőtevékenységnek nem igazán kedvező időszak, másrészt stiláris szempontból egy átmeneti korszak volt, amely a historizmust készítette elő, annak mintegy nyitányaként. Az 1970-es évtizedben zajlott le az európai művészettörténetírásban a historizáló építészet problematikájának nagy áttekintése és első komoly kutatási kampánya. Egyik, ha nem a legjelentősebb európai központja Bécs volt, és a Ringstrasse Renate Wagner-Rieger által irányított nagyszabású feldolgozása szolgált útmutatásul és mintául a közép-európai kutatóknak. A Wagner-Rieger-féle koncepció a romantikát – romantikus historizmus néven – a tágabban értelmezett historizmus kategóriájába foglalta. Komárik Dénes a terminológián túl az elméleti megfontolásokat alapvetően érintő kérdéstről a következőképpen nyilatkozott: „A romantika és a historizmus kapcsolata [...] szoros mind belső, mind külső jegyeit tekintve. Még a romantika idején egyre erősebben teret hódít az építészeti historizálás, melynek gyökerénél ott van az a reneszánsz óta szinte megszakítatlanul ható szemlélet, mely változó módon ugyan, de valamiképp mindig a réginek mintaképszerűségét vallotta (vitruvianizmus, Palladio, Vignola. mintakönyvek stb. hatása, szerepe). Ugyanakkor viszont a romantika elmúltával is e nagy szellemi áramlat számos vonása tovább él, hatása tovább gyűrűzik, nemcsak az építészetben, hanem az élet egész területén. Ennek az összefonódottságnak, illetve a romantika és a historizmus XIX. századi alapvető jelentőségének kifejeződését láthatjuk olyan építészettörténeti fogalmak megjelenésében, mint a klasszicizmus helyett a »romantikus klasszicizmus« Giedion nyomán, vagy a századközép építészetét jelölő »romantikus historizmus« pl. Renate Wagner-Riegernél. Magyarország építészetének azt a korszakát is, melynek tárgyalásáról szó van, legalkalmasabban a romantikus historizmus elnevezéssel illelhetjük, meghonosodottsága miatt azonban inkább a »romantikus építészet« megjelöléssel élünk.”² A romantika és a historizmus kettőssége vagy egybefonódása/azonossága a magyar építészettörténet-írásban más szerzőknél is dilemmaként jelentkezett, a kategorizálásra különböző megoldásokat javasoltak. Az utóbbi időben a hagyományos és a Komárik Dénes által is alkalmazott felosztás tűnik a legelfogadottabbnak.

Komárik Dénes élénk figyelemmel követte és ismerte a szaktudomány bécsi fejleményeit, mint ahogy jó német nyelvismerete révén általában a német nyelvű szakirodalmat is. Ezen kívül az akkori korlátozott lehetőségek és szűk viszonyok között leginkább az angol nyelvű tudományosság felé orientálódott, amely szintén komoly lépéseket tett a 19. századi építészet feltárásában és értelmezésében. Vagyis az európai fősodorról és fősodorban végezte úttörő jellegű munkáját. A romantika korszakát jó történelmi vénával több irányból, társadalmi és szellemi infrastruktúra szempontjából is vizsgálta; erre nézve egy külön programtanulmányt is írt.³ A megközelítését egymást követő szakkikvei tükrözik: *Építés és mesterfelvétel a XIX. században. Pesti mesterek és mesterjelöltek, A romantika korának építőgyakorlata és*

² Komárik Dénes: A gótizáló romantika építészete Magyarországon. *Építés-Építészettudomány*, 14. 1982. 276.

³ A magyarországi romantikus építészet történetének kutatása. (Program-tanulmány). *Ars Hungarica*, 1. 1973. 169–190.

2. Komárik Dénes a családjával, 1968. © Magántulajdon.

*munkaszervezete Magyarországon, Az európai hatások útja a romantika korának építészetében, A romantikus kastélyépítészet kezdetei.*⁴ A pesti építőmesterekről írott, fent említett tanulmánya a mai napig sokat használt és nélkülözhetetlen adatgyűjtemény. Ezen alapvető, nagy ívű és adatgazdag írások mellett Komárik Dénes mélyfúrásokat is végzett, megírva a korszak két kvalitásos kismesterének, Máltás Hugónak és Brein Ferencnek példaszerű monográfiáját.⁵ E tanulmányok mintegy exemplumokként mutatták be, miként lehet a módszert egy-egy építész munkásságára vonatkoztatva alkalmazni.

A kutatói pálya logikus fejleményeként 1980-ban benyújtotta és komoly szakmai érdeklődéstől és elismeréstől kísérve megvédte „A romantika építésze Magyarországon” című kandidátusi disszertációját. A munka jelentőségét Zádor Anna a következőképpen határozta meg opponensi véleményében: „a hazai építészettörténet arculatáról nemcsak egy fehér folt tűnt el, hanem egy igen lényeges korszak feldolgozásával és tudományos rendszerezésével gazdagodtunk.”⁶ Csak azt sajnáljuk, hogy

⁴ Felsorolásukat ld. a tanulmány végén: Komárik Dénes *fontosabb munkái* jegyzékében.

⁵ Komárik Dénes: Brein Ferenc és a pesti Brein-család. *Építés-Építészettudomány*, 4. 1972. 165-222.; Máltás Hugó, 1829-1922. *Építés-Építészettudomány*, 2. 1970. 111-171. - ld. még: Veres Sándor: Máltás mester rejtélye. A művészettörténet és a műemlékvédelem. [beszélgetés Komárik Dénessel] *Esti Hírlap*, 1970. július 22. 2.

⁶ Zádor Anna: Opponensi véleménye Komárik Dénes „A romantika építésze Magyarországon” című kandidátusi értekezéséről. *Művészettörténeti Értesítő*, 30. 1981. 73-75.

a szerző szerénysége és a perfekcionizmusa megakadályozta, hogy ezt az alapvető összefoglalást könyv formájában is kiadja. Ebben alighanem közrejátszott, hogy a disszertációk terjedelmét igen szigorú határok korlátozták, amelyek betartása mellett nem tudott mindent úgy bemutatni és kifejteni, ahogy igazából szeretne volna. Annak is szerepe lehetett, hogy az akkori könyvkiadási viszonyok között még a legkiválóbb munkák megjelentetése is komoly erőfeszítést igényelt, ha egyáltalán adódott rá lehetőség. A disszertáció fejezeteit így folyóiratickként tette közzé; közülük a két legfontosabb a gótizáló romantika, illetve a félköríves romantika építészeti alkotásait tipológiai rendben tárgyaló egy-egy testes tanulmány.⁷ Az imént felsorolt írások – több közülük nem is olyan könnyen hozzáférhető – a mai napig a romantika építészetről szóló alpművek. És mintha nem fogna rajtuk az idő; ha valaki a korszak építészetének valamely szeletével akar foglalkozni, Komárik Dénes tanulmányait használja és idézi. Az idézett két tanulmány stílusközpontú megközelítéséből adódik, hogy az 1840 és 1870 közötti korszak más építészeti alkotásai, így a neoreneszánsz megnyilvánulásai vagy a stílusjelenségekhez nehezen köthető mérnöki vagy hasznosági épületek nem foglaltattak bele az áttekintésbe.

A romantika építészetének tárgyalásakor kitüntetett hely kell, hogy illesse a legnagyobb mestert, Feszl Frigyest. Komárik Dénes és Feszl Frigyes kapcsolata sajátosan alakult. Feszl személyét körbelengte valamilyen mítosz. Az építésztársadalom, akárcsak a művészettörténet szakma mindig is elismeréssel adózott neki, de sok tévhit, sőt felfokozott érzelm homályosította el valós képét. A romantika, a nemzeti stílus kérdésének gyakran önkényes értelmezése olyan dimenzióba helyezte őt, ami az objektív értékelést megnehezítette, szinte ellehetetlenítette. A fejleményekhez nem kevés járult hozzá Vámos Ferenc, akinek egyébként elvülhetetlen érdeme volt az építész tervhagyatékának közgyűjteménybe – az Országos Levéltárba – történő mentése, illetve Feszl személyének megszilárdítása a magyar kulturális köztudatban.⁸ Vámos személyes megközelítésű interpretálása azonban nem segítette elő a feszli életmű tudományos igényű feldolgozását. Elkészült, de kéziratban maradt a róla írt monográfiája. Ennek tudatában kellett Komárik Dénesnek a nagy mesterrel foglalkoznia és őt a kandidátusi disszertációjában –, illetve ennek nyomán a vonatkozó tanulmányában – tárgyalnia.⁹ Ez nem jelenti azt, hogy ne követte volna kutatói figyelemmel Feszl Frigyes munkásságát. 1972-ben például a pesti Országház 1844–1845-ös pályázatának revelatív feldolgozásában tisztázta Feszl szerepét,¹⁰ pár évvel később azonosította és publikálta az építésznek a bécsi Votivkirchéhez benyúj-

⁷ Komárik Dénes: A gótizáló romantika építészete Magyarországon. *Építés-Építészettudomány*, 14. 1982. 275–319.; Uő: A „félköríves” romantika építészete Magyarországon. *Építés-Építészettudomány*, 16. 1984. 139–193.

⁸ Vámos Ferenc: Feszl Frigyes és kora. *Magyar Művészet*, 1. 1925. 324–341.

⁹ Komárik Dénes: A nemzeti építőstílus keresése. Feszl és a pesti Vigadó. *Építés-Építészettudomány*, 17. 1985. 127–136.

¹⁰ Komárik Dénes: Az 1844-es pesti Országháza-tervpályázat. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 19. 1972. 251–281.

tott mives kidolgozású tervét.¹¹ A megoldást végül az hozta, hogy kellő pietással de tudományos kritikával válogatást közölt Vámos kéziratok monográfiájából.¹² Ezután állhatott neki az életmű behatóbb vizsgálatának. 1984-ben, Feszli halálának századik évfordulóján a Budapesti Történeti Múzeumban kiállítást rendezett róla, amelyen munkásságát – elsősorban a tervhagyatéokra támaszkodva – a szélesebb közönség elé tárta. Abban az időben Magyarországon még nem volt szokás építészről kiállítást rendezni, ez valójában nehéz műfaj. Akkoriban tudományos katalógus összeállítása és kiadása sem nagyon képezte a hazai művészettörténet-írás gyakorlatát. A nagy vállalkozás – hála kétségbevonhatatlan szakmai és emberi tekintélyének – Komárik Dénesnek mégis sikerült.¹³ A következő lépés az építész monográfiájának megírása volt. A körülmények nem mindenben kedveztek, tudományos igényű építészmonográfia kiadása abban a korban szintén ritkán adatott meg. A dolgok nem is alakultak optimálisan. Sikerült egy kiadót rávenni, hogy megbízást adjanak egy Feszli-monográfia megírására, de az csak korlátozott terjedelmű lehetett. Amikor a kézirat elkészült, a kiadónak problémái támadtak, úgyhogy át kellett vinni az Akadémiai Kiadóhoz. Ennek nyomán jelent meg a könyv Fesz Frigyesről 1993-ban.¹⁴ Az adott körülmények miatt – ha a műfajt meg kell határozni – ez közép-monográfiának nevezhető. A művel Komárik Dénes elnyerte az Akadémia doktora címet. Tudta azonban, hogy a téma még nincs lezárva, a Feszli-kutatás folytatható és folytatandó. Az elkövetkező években sorra jelentek meg cikkei a feszli életmű további részleteiről.¹⁵ Ezt a nagy munkát tulajdonképpen soha nem zárta le. Levéltári jegyzeteiben – melyek most már az ELKH (korábban MTA) BTK Művészettörténeti Intézetének Adattárában található – ott sorakoznak a további adatok. Írásaiban Komárik Dénesnek sikerült Feszli Frigyes munkáit azonosítania, építészeti tevékenységén kívül festői-grafikai munkásságát feltárni, a magyar és a nemzetközi építészet összképében őt hitelesen elhelyezni. Valószínűleg a nagy építész, aki élete végén kőbányai „üvegalotájában” (verandájában), visszavonultan szötte álmait, személyében sem állt távol tőle.

A szorosan vett tudományos publikációkon kívül Komárik Dénes a műemléki vizsgálatokról és helyreállításokról is írt cikkeket és beszámolókat. Ezek a hivatali munkájával függték össze. Ugyanakkor jelzésértékű, hogy ilyen karakterű közleményei között igen korán feltűnik „Fülep Lajos írásainak bibliográfiája”.¹⁶ Összeállít-

¹¹ Komárik Dénes: Feszli Frigyes és a bécsi Votivkirche. *Műemlékvédelem*, 20. 1976. 199–202

¹² Vámos Ferenc: Adalékok Feszli Frigyes életéhez és munkásságához. 1. Szerk., vál. és bev. Komárik Dénes. *Építés-Építészettudomány*, 13. 1981. 211–230.; Uő: Adalékok Feszli Frigyes életéhez és munkásságához. 2. Szerk. és vál. Komárik Dénes. *Építés-Építészettudomány*, 16. 1984. 109–137.

¹³ Komárik Dénes: *Feszli Frigyes 1821–1884*. Kiállítási katalógus/Budapesti Történeti Múzeum. Budapest, 1984.

¹⁴ Komárik Dénes: *Feszli Frigyes (1821–1884)*. Budapest, 1993.

¹⁵ Komárik Dénes: Adatok Feszli Frigyes művészkapcsolataihoz. *Ars Hungarica*, 22. 1994. 227–234.; Uő: A kőbányai Szent László templom első terve. Feszli Frigyes és Kőbánya. *Ars Hungarica*, 23. 1995. 281–292.

¹⁶ Komárik Dénes: Fülep Lajos írásainak bibliográfiája. *Művészettörténeti Értesítő*, 14. 1963. 187–190.

tójának ugyanis igen komoly (művészet)filozófia hajlama és érdeklődése is volt, és különösen kedvelte és tisztelte Fülepet. Ez a fajta affinitás – gyakran rejtetten vagy áttételesen – szakpublikációiban is jelen van. Komárik Dénes ugyanis – bár látszólag leginkább a tények embere volt – mindenben igyekezett a szellemi lényeket is megragadni. Legerőteljesebben ez a korai gótizálásról szóló, már említett tanulmányában jelentkezik, amelyet ő maga legjelentősebb művének tartott. Itt nemcsak a címben említett stílusjelenségről esik szó, hanem az újkori európai építészet főbb stílustendenciájának filozofikus mélységű, Magyarországon más által ilyen módon meg nem ragadott értelmezését is adja. Az európai építészet főbb vonulatairól a következőket mondta: „A gótikus forma világa sajátos helyet foglal el az európai építészet történetében, bármilyen furcsa is, valami hasonlót, mint az antiké. Születése pillanatától kezdve mind az antiqutas, mind a goticitás élő maradt Európában – akár kiszámíthatatlan, rugalmasan alakuló továbbélésükre, akár a legkülönfélébb metamorfózisuk árán való újjáéledéseikre gondolunk. Időleges hol az egyik, hol a másik, hol itt, hol ott eltűnik, perifériára szorul, karsztvízszerűen rejtett utakra kényszerül, de aztán ismét megjelenik – s ez mindkettőre érvényes napjainkig.”¹⁷ A gótizáló épületek terét pedig így jellemezte: „Ahogy a külsőben nem láttunk zárt, materiális testességet, ugyanúgy a belső tér sem sűrűsödik szervesen egzisztáló önértékké. A gótizáló épület tere nem a határtalan, absztrakt térből kihasított, megformált, megkötött, humanizált tér, az emberi lét körülhatárolt magva, hanem az általános tér, az általános tér definiálatlan része, melyben az esetlegesen odahelyezett építészeti szerkezet közömbössége nem állja útját annak, hogy változatlanul a végtelen tér otthontalanságában érezzük magunkat.”¹⁸

Pályája vége felé egy másik érdeklődése is kibontakozhatott. 2000 után, amikor már tényleg semmilyen hivatali vagy szakmai teher nem nyomasztotta, több írása is megjelent 18. századi barokk építészetről, szobrászokról és kőfaragókról, melyek új szemléletről, a korszak kutatásában addig figyelembe nem vett szempontokról árul-

3. Komárik Dénes, 2000 körül.

© Magántulajdon.

¹⁷ Komárik Dénes: A korai gótizálás Magyarországon. *Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok*. Szerk. Zádor Anna, Szabolcsi Hedvig. Budapest, 1978. 211.

¹⁸ Uo., 218.

4. Komárik Dénes, 2004. Fotó Sisa József. © Magántulajdon.

san mozgott a kibontható tények és ideák szférájában, a bizonyosság és a feltételezés érzékeny mezgyéin, a lehetséges interpretációk terejében, a rendszerezés világában. 75. születésnapja alkalmából ifjabb kollégái tisztelő kötetet adtak ki – a bizonyára nem véletlenül választott – *Romantikus kastély* címmel.²⁰ Ebben Galavics Géza az általa írt előszóban Komárik Dénes tudósi és szerzői habitusáról a további élesszemű megfigyelést tette: „Írásait olvasva, előadásait hallva mindig az volt az érzésem, hogy építészként a művészettörténészeknél érzékenyebben képes látni és láttatni az építészeti formák, terek és tömegek egészét és részelemeit, művészettörténészként pedig az építészknél pontosabban tudja, hogy mindezek mennyire történeti képződmények”²¹

Komárik Dénes tudósi teljesítménye nem csak önmagában jelentős. Teljes mélységének megértéséhez hozzátartozik az a szakmai-munkahelyi közeg, illetve az abban kifejtett munkája, tudósi és személyes kisugárzása, ami a 19. századi magyar építészet kutatásában kulcsfontosságúnak bizonyult. Szorosabban véve a FIMŰV Műemléki Osztály tudományos csoportjáról, erről a három-négy fős kis közösségről van szó, melynek összetétele az évtizedek során természetesen változott, de munkamódszerei és a munkához való viszonyulása nem. Hozzájuk tartozott még egy fényképész és egy

kodnak.¹⁹ Élete legvégén is ilyen kérdések foglalkoztatták. A szakmai érdemén túl ezek az írások, illetve a létrejöttük ténye tanúskodik arról a rendkívüli, a körülményeknek és a hivatali kötelemnek engedelmessé önfegyelemről, amely Komárik Dénest általában is jellemezte.

Komárik Dénes a forrásokat, és különösen az eredeti, levéltári forrásokat rendkívül tisztelte. Dolgozószobáján kívül minden bizonnyal a levéltár szerzetesi magányában érezte legjobban magát. A csendes és állhatatos munka, az elmélyült spekuláció volt az életeleme. A forrásokat nemcsak feltárni tudta és szerette, hanem értelmezésükre is legalább annyi gondot fordított. Otthonosan

¹⁹ Komárik Dénes: A 18. századi Pest szobrászairól, kőfaragóiról. *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok.* Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 2002. 461–477.; Uő: Újabb gondolatok a pesti egykori pálos (Egyetemi) templom és kolostor mesterkérdéséhez. „*Ez a világ, mint egy kert...*” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére.* Szerk. Bubryák Orsolya. Budapest, 2010. 609–625.

²⁰ *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére.* Szerk. Vadas Ferenc. Budapest, 2004.

²¹ Galavics Géza: Építész és művészettörténész. *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére.* Szerk. Vadas Ferenc. Budapest, 2004. 15.

könyvtáros-dokumentátor, akik viszont a három évtized alatt ugyanazok maradtak. A ma De la Motte-palotaként ismert épület barokk falképekkel díszített helyiségeiben elvileg egy hivatali gépezet működött. Tudományos dokumentációkat kellett írni; az épület korától, illetve a nagyságától függően egy ilyen munkának másfél, két vagy három hónap alatt el kellett készülnie. Itt a pontos határidők megszabták a kereteket, melyeket nem volt tanácsos, illetve egyáltalán az adott rendszer mechanizmusa miatt nem is nagyon lehetett túllépni. Itt a rossz értelemben vett, az időre fittyet hányó bölcsész-tempó nem létezhetett. A rendszer része, illetve lelke természetesen Komárik Dénes volt. A rá jellemző csiszolt udvariasággal, ám állhatatos következetességgel szorosán követte a dokumentációk készülésének folyamatát. Ahol menet közben kellett, segített, tanácsot adott. A kezdő fiatal, ha kellett, a levéltárba is elkísérte. Itt jóformán az első pillanattól kezdve szükség volt német gótbetűs kézírású dokumentumok olvasására, amelynek elsajátítását személyesen segítette, irányította.

A dokumentáció elkészítésének végkifejlete az „összeolvasás” volt, vagyis a szöveg közös átolvasása. Ilyenkor az olykor feszengő szerző-munkatárs leült mellé, és együtt végigolvasták a kézíratos szöveget. Komárik Dénes menet közben kérdéseket tett fel, korrigált, ahol kellett, pótlást, további kutatást kért, útmutatást adott. Ilyenkor természetesen nem csak tartalmi, hanem fogalmazástechnikai kérdések is előkerültek. Ez a fiatalabb kollégáknak olyan kutatási és írásgyakorlati iskolát jelentett, amelyhez hasonlóra nem sok intézményben adódott lehetőség. A dokumentációknak megvolt az évek során kialakult-kiforrott formája és rendszere, ami – akárcsak a levéltári és más források folyamatosan bővülő köre – egyre tovább finomodhatott és gazdagodhatott. Aki éveket tölthetett a „Komárik-iskolában”, annak szinte vérévé, természetes szükségletévé vált a pontos és folyamatos munka, egyfajta munkaetika. Talán nem véletlen, hogy amely kollégák azután innen más intézményhez kerültek, többnyire megállták a helyüket, és a szakmai közéletben is gyakran megbecsült pozícióba kerültek. A Komárik Dénes által vezetett csoportban dolgozott többek között Bibó István, Vén Zsuzsa, Sisa József, Farbaký Péter, Horváth Alice, Kemény Mária, Bor Ferenc.

A napi életnek megvolt a kialakult rendje. A munkaidő reggel fél nyolckor kezdődött. Ennek pontos betartásáról maga az osztályvezető, az ilyenben tréfát nem ismerő – de egyébként a tudományos munkát messzemenően támogató és megbecsülő – Perekházy Károly (1921–2000) volt.²² Talán ez a hivatali rutin is hozzájárult ahhoz a fegyelmezett munkarendhez, amelyről az imént szó esett. Reggel a hivatalban kötetlen formában természetesen nemcsak a szakmai munkáról folyt a beszélgetés, hanem másról is, az élet kisebb-nagyobb dolgaitól kezdve az elvontabb, általános témáig sok mindentől. Ebben nem csak a tudományos csoport tagja vettek részt, hanem a velük együtt dolgozó, műemléki tervezéssel foglalkozó építészek is. A művészettörténészek és a sokszor más temperamentumú és oldottabb hozzáállású építészek napi gyakorlatot jelentő reggeli beszélgetései nyomán olyan személyi-baráti légkör és tartós kapcsolat formálódott, melyet az ember csak azután

²² Komárik Dénes: In memoriam Perekházy Károly. *Műemléklap*, 5, 2001, 1/2. 31.

5. Komárik Dénes a 80-as években

© Magántulajdon.

munkát. Ugyancsak fontosnak tartotta, hogy a munkatársak kicseréljék a nemzetközi szakirodalomból merített tapasztalataikat, sőt könyveiket is. Akkortájt nem volt olyan egyszerű külföldi, „nyugati” könyvekhez jutni. Ha valamilyen publikáció véletlenül két példányban jutott a birtokába, az egyiket átengedte a munkatársainak, és ez a rendszer fordítva is működött. Komárik Dénes hivatalosan, egyetemi keretek között csak keveset oktatott, de a szakmai nevelés személyes formájában – ha ő maga ezt így soha nem fogalmazta meg és szándékosan valószínűleg nem is tűzte ki célul – kimagaslót alkotott.

A dokumentációk tárgyát elsősorban 19. és kora 20. századi épületek képezték. Ezek jellemzően lakóépületek voltak, de utóbb egyre több középület is. Értelemszerűen a historizmus épületanyagára esett a legnagyobb hangsúly. A kialakult metódussal folytatott kutatás jóvoltából ismereteink a korszakra nézve általában is bővültek. Mindig is cél volt – és ezt Komárik Dénes élénken szorgalmazta – a nagyobb összefüggések felderítése, a horizont folyamatos tágitása. A romantika kutatásán, annak alapvetésén túl ő maga is részt vett az ahhoz szorosan illeszkedő, vagy azt magába foglaló historizmus-konceptió kidolgozásában.²³ Az egyre szaporodó dokumentációk ehhez jó háttérrel biztosítottak. Érdekes módon viszont a felhalmozódó anyagból viszonylag kevés jutott el a publikálásig. Egy-egy kiemelkedő épület

tudott értékelni, amikor ebből valami okból kicsöppent. A naponta megismétlődő reggeli beszélgetések alighanem a kutatócsoport szakmai kohéziójának is egyik összetevője volt. A napi bejárás azonban nem jelentett folyamatos napi bennléteket. Elfogadott gyakorlatnak számított, hogy fél kilenckor-kilenckor a kutatók elindulnak az újukra, legyen az levéltár, könyvtár, vagy a kutatott épület bejárása, fényképeztetése. Kivételt a szerda délelőtt jelentette, amikor mindenkinek bent kellett lennie. Ilyenkor lehetett a folyamatban lévő munkákat együttesen megbeszélni.

Ha az ember a hivatali munkákat ütemesen végezte, maradt ideje „saját” kutatásra. Komárik Dénes úgy számolt, és munkatársaival közölte is, hogy a munkaidő mintegy egyharmada fordítható erre. Bátorította és egy kicsit számon is kérte ez önálló tudományos

²³ Komárik Dénes: A historizmus-kutatás kettős feladatáról. *Budapest reneszánsz építésze. Tanulmányok*. Szerk. Csáki Tamás, Hidvégi Violetta, Ritoók Pál. Budapest, 2009. 7–8.

esetében születtek monografikus tanulmányok vagy könyvek – Komárik Dénes esetében ilyen volt jelesül a Dohány utcai zsinagógáról szóló²⁴ –, de a sok kutatási anyag zöme a mai napig ott lapul a dokumentációkban. Természetesen nem lehetett valamennyi dokumentációt nyomtatásban közölni, a műfajból fakadóan sem, az akkori szerény lehetőségek miatt sem. A feldolgozott anyagban azonban ott van a lehetőség például az Andrássy út nagymonográfiájának elkészítésére, amellyel sajnos a mai napig adós a magyar építészettörténet. Bár a munka eredménye közvetlen formában kis százalékban került a nyilvánosság elé, különféle módon, a szakmai tapasztalat, illetve más profilú publikációk formájában sok minden mégis megtalálta a helyét a szélesebb tudományosságban.

A tudományos dokumentációk elkészítésének fontos mozzanata volt valamennyi képi dokumentum reprodukció formában történő begyűjtése, legyen az terv, grafikai ábrázolás vagy archív fénykép. A tervekre nézve Budapest Főváros Levéltarán kívül fontos forrás volt a fővárosi tervtár, Budapest 1873-as egyesítésétől őrzött terveivel. Az akkor igen nehézkesen működő, ám az értékes terveket gyakran veszni hagyó gyűjteményből Komárik Dénes és munkatársai igyekeztek a feldolgozás alatt álló épületek valamennyi tervét lefényképeztetni. Ez nagy szerencsének bizonyult, mert nem egy esetben utóbb a tervek eltűntek a helyükről, fényképük viszont a dokumentációkban megmaradt. (Ma a fővárosi tervgyűjtemény biztonságos helyen, Budapest Főváros Levéltárban található.) Az épületekről egyúttal nagy számú helyszíni felvétel is készült, melyek közül sokuknak 30–40 év távlatából már komoly archív értéke van. A dokumentációk, illetve a fényképanyag szisztematikus rendezésére és elhelyezésére Komárik Dénes logikus rendszert dolgozott ki, melynek fenntartására mindig nagy figyelmet és energiát szentelt. Ez biztosította, hogy az évtizedek során összegyűlt anyag bővíthető és mindig naprakészen hozzáférhető legyen. Miután ő 1989-ben nyugdíjba vonult, majd a következő évben a rendszerváltáskor a FIMŰV szétesett, fiatalabb kollégái létrehozták a Hild-Ybl Alapítványt. Ebbe átmentették az értékes és terjedelmes anyagot, és új intézményes keretek között, további fiatal munkatársak bevonásával folytatták az addigi tevékenységet. Így áttételesen, immár Dénes közvetlen, személyes közreműködése nélkül a „Komárik-iskola” harmadik, az egyetemi oktatásig is elnyúló generációja működik a magyar művészettörténet területén.

KOMÁRIK DÉNES PÁLYAKÉPE

Komárik Dénes (Kecskemét, 1929. augusztus 10. – 2017. december 12.), építész, művészettörténész. Édesapja: Komárik Ferenc földmérő mérnök (1890–1970), édesanyja: Giréth Mária (1910–1996). A Pannonhalmi Szent Benedek-rend budapesti gimnáziumában tanult 1939–1947-ben. Felsőbb tanulmányait a budapesti Műegyetemen végezte 1947–1951-ben. 1951 novemberében a BUVÁTI-ban (Budapesti Városépítési Tervező Iroda) kezdett dolgozni Pogány Frigyes csoportvezetősége alatt. 1958-ban munkahelyet váltott, átment az 1957-ben Horler Miklós vezetésével megalakult

²⁴ Komárik Dénes: A pesti Dohány utcai zsinagóga építése. *Művészettörténeti Értesítő*, 40. 1991. 1–16.

Fővárosi Műemlékfelügyelőiségre. Horler 1960-ban történt leváltása után a FIMŰV (Fővárosi Ingatlankezelő és Műszaki Vállalat) Műemléki Osztályán helyezkedett el, mint a Tudományos Csoport vezetője, ahol főnöke Perekó Károly volt. A FIMŰV-ből ment nyugdíjba 1989-ben. 1985-től a Tudományos Minősítő Bizottság, illetve az MTA Doktori Tanácsa Művészettörténeti, Régészeti és Építészettörténeti Szakbizottságának tagja, 1998-tól megszűnéséig (2000) elnöke volt. 1985-től volt tagja az MTA Művészettörténeti Bizottságának, ahol 2000 és 2002 között az elnöki funkciót töltötte be. Elnyerte a művészettörténeti tudomány kandidátusa (1979), majd a művészettörténeti tudomány akadémiai doktora (1993) címet. Kítüntetések: Ipolyi Arnold-érem, 1985; Magyar Műemlékvédelemért-érem, 1987; Ybl Miklós-díj, 1989; Pro Urbe Budapest-díj, 1994; Forster Gyula-díj, 2006; a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat tiszteleti tagság, 2012.

BIBLIOGRÁFIA

Bardoly István: Komárik Dénes nyomtatásban megjelent műveinek bibliográfiája. *Művészettörténeti Értesítő*, 67. 2018. 124-130.

KOMÁRIK DÉNES FONTOSABB MUNKÁI

Fülep Lajos írásainak bibliográfiája. *Művészettörténeti Értesítő*, 14. 1963. 187-190.; Máltás Hugó, 1829-1922. *Építés-Építészettudomány*, 2. 1970. 111-171.; Építész-képzés és mesterfelvétel a XIX. században. Pesti mesterek és mesterjelöltek. *Építés-Építészettudomány*, 3. 1971. 479-418.; Az 1844-es pesti Országháza-tervpályázat. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 19. 1972. 251-281.; Brein Ferenc és a pesti Brein-család. *Építés-Építészettudomány*, 4. 1972. 165-222.; A magyarországi romantikus építészet történetének kutatása. (Program-tanulmány). *Ars Hungarica*, 1. 1973. 169-190.; Die Entwurfskonkurrenz für das Pester Ständehaus vom Jahre 1844. *Acta Technica*, 58. 1974. 252-288.; A romantikus kastélyépítészet kezdetei Magyarországon. *Építés-Építészettudomány*, 7. 1975. 431-451.; *Régi házak Pest-Budán*. Főszerk. Perekó Károly. Budapest, 1976. [társszerzők: Bibó István, Lipták Irén, T. Papp Melinda, Perekó Károly]; Feszl Frigyes és a bécsi Votivkirche. *Műemlékvédelem*, 20. 1976. 199-202.; A korai gótizálás Magyarországon. *Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok*. Szerk. Zádor Anna, Szabolcsi Hedvig. Budapest, 1978. 209-300.; A romantika korának építőgyakorlata és munkaszervezete Magyarországon. *Ars Hungarica*, 6. 1978. 29-56.; Egy sajátos tendencia a romantika korának építészetében. (Az ún. kubusos stílus kérdése). In: *Művészet Magyarországon 1830-1870*. Kiállítás katalógus/Magyar Nemzeti Galéria. Szerk. Szabó Júlia, Széphelyi F. György. Budapest, 1981. I.: 24-30. II.: [műleírások] 180-183., 189-190., 195-198., 199-203., 206-207., 208-211., 211-214.; Az európai hatások útja a romantika korának építészetében. *Ars Hungarica*, 10. 1982. 19-42.; A gótizáló romantika építésze Magyarországon. *Építés-Építészettudomány*, 14. 1982. 275-319.; Der Bau des Palastes der Akademie in Pest. *Die ungarische Kunst-*

geschichte und die Wiener Schule. Ausstellungskatalog/Collegium Hungaricum Wien. Szerk. Ernő Marosi. Budapest, 1983. 25–28.; A „félköríves” romantika építészete Magyarországon. *Építés-Építészettudomány*, 16. 1984. 139–193.; *Feszl Frigyes 1821–1884*. Kiállítási katalógus/ Budapesti Történeti Múzeum. Budapest, 1984.; A nemzeti építéstílus keresése. Feszl és a pesti Vigadó. *Építés-Építészettudomány*, 17. 1985. 127–136.; Wieser Ferenc (1812–1869). *Művészettörténeti Értesítő*, 36. 1987. 142–154.; Henszlmann Imre „emigrációja”. *Ars Hungarica*, 18. 1990. 57–64.; A romantikus romkultusz Feszl Frigyes hazai tárgyu gótikájában. *Művészettörténeti Értesítő*, 39. 1990. 145–165.; Feszl és Széchenyi. *Ars Hungarica*, 19. 1991. 179–192.; A historizáló építészet fő tendenciái Budapest középítkezéseinek tükrében. *Építés-Építészettudomány*, 22. 1991. 165–180.; A pesti Dohány utcai zsinagóga építése. *Művészettörténeti Értesítő*, 40. 1991. 1–16.; Ybl és a romantika. *Ybl Miklós építész 1814–1891*. Kiállítási katalógus/Budapesti Történeti Múzeum Szerk. Kemény Mária, Farbaky Péter. Budapest, 1991. 15–22.; A historizmus problémája. *Ars Hungarica*, 20. 1992. 59–66.; Budapest középítkezései és a historizmus. *A historizmus művészete Magyarországon*. Szerk. Zádor Anna. Budapest, 1993. 49–64.; *Feszl Frigyes (1821–1884)*. Budapest, 1993.; Izsó Búsuló juhászanak felnagyított változata. *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. Lővei Pál. Budapest, 1993. 435–443.; Adatok Feszl Frigyes művészkapcsolataihoz. *Ars Hungarica*, 22. 1994. 227–234.; Budapesti lakóépületek történeti feltárásának metodikája. *Műemlék lakóházak. Az Egri Nyári Egyetem előadásai, 1994. június 21–28*. Budapest [1995]. 30–37.; A kőbányai Szent László templom első terve. Feszl Frigyes és Kőbánya. *Ars Hungarica*, 23. 1995. 281–292.; Adalékok Romano magyarországi működéséhez. *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. Bardoly István, László Csaba. Budapest, 1998. 461–467.; Az 1844/45-ös pesti Országháza-tervpályázat / Tender for the Design of the Pest Parliament, 1844–45. *Az ország háza. Buda-Pesti országháza-tervek 1784–1884 / The House of the Nation - Parliament Plans for Buda-Pest 1784–1884*. Exhibition catalog/ Szépművészeti Múzeum. Szerk. Gábor Eszter, Verő Mária., Budapest, 2000. 61–104, 311–335.; A 18. századi Pest szobrászairól, kőfaragóiról. *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 2002. 461–477.; A Note on Frigyes Feszl’s Romantic Search for a Hungarian National Style. *Centropa*, 2. 2002. 177–181.; *Feszl Frigyes*. [Komárik Dénes közreműködésével] vál. és szerk. Gerle János. Budapest, 2004. (Az építészet mesterei); Két ismeretlen Feszl-akvarell. *Ars Hungarica*, 34. 2006. 211–234.; A parnói Andrassy-kastély. *Magyar Műemlékvédelem*, 13. 2006. 231–244.; A 18. század pesti szobrászairól, kőfaragóiról. II. *Ars Hungarica*, 35. 2007. [2009!] 333–390.; A historizmus-kutatás kettős feladatáról. In: *Budapest reneszánsz építészete. Tanulmányok*. Szerk. Csáki Tamás, Hidvégi Violetta, Ritoók Pál. Budapest, 2009. 7–8.; Újabb gondolatok a pesti egykori pálos (Egyetemi) templom és kolostor mesterkérdéséhez. „*Ez a világ, mint egy kert...*” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. Bubryák Orsolya. Budapest, 2010. 609–625.; A magyarországi romantikus építészet barokkos-rokokós változata. *Kő kövön / Stein auf Stein*. Dávid Ferenc 73.

születésnapjára. Szerk. Szentesi Edit, Mentényi Klára, Simon Anna. Budapest, 2013. II.: 273–286.

KOMÁRIK DÉNESRŐL SZÓLÓ MÉLTATÁSOK

Hatan kapták a főváros Pro Urbe-díjait. Népszabadság, 1994. november 18. III.; Entz Géza Antal: Komárik Dénes köszöntése. *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére.* Szerk. Vadas Ferenc. Budapest, 2004. 13–14.; Galavics Géza: Építész és művészettörténész. *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére.* Szerk. Vadas Ferenc Budapest, 2004. 15–17.; Bibó István: „A rend kedvéért.” Komárik Dénes köszöntése. *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére.* Szerk. Vadas Ferenc. Budapest, 2004. 19–21.; Sisa József: Interjú a 75 éves Komárik Dénessel. Kérdező: *Műemlékvédelem*, 48. 2004. 175–182.; Csáki Tamás: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére.* Budapest, 27, 2004, 10. 39.; Bibó István: Komárik Dénes ravatalánál. Farkasrét, 2018. január 10. *Művészettörténeti Értesítő*, 67. 2018. 117–118.; Sisa József: Komárik Dénes (1929–2017). *Művészettörténeti Értesítő*, 67. 2018. 119–123. – RÚL XII.: 162.